

NIKOLAJUS HARTMANNAS

Žmogaus padėtis pasaulyje*

Žmogus ir jo padėtis pasaulyje – taip galima būtų apibrėžti problemų sritį, kurią dabar bandysime atskleisti. Šio skyriaus pavadinimą reikėtų įvardyti, viena vertus, kaip „Žmogaus padėtis gamtoje“, o antra vertus – skyriumi, kuris tyrinėja pačių žmonių sukurtą aplinką. Pastarąją sritį, tarkime, aprėpia sociologija, teisė ir istorija, kuriose kiti klausimai gvildenami iš naujo, remiantis laiko dimensija. Čia nenorėtume apsiriboti nei vien gamtos analize, nei jos kategorijomis, nei tyrinėti šią temą vienpusiškai, kaip tai darė XIX amžiaus psychologizmas. Jis rėmėsi tuo, kad pasaulis atsispindi žmogaus psichikoje. Psichologizmas pabrėžė vien šį faktą. Mes norime pradėti atvirkščiai, t. y. suvokti žmogų iš jo santykio su gamta.

Tokia tolesnė temos samprata mums yra nepriimtina. Mes galime, tarkime, mylėti arba neapkęsti tik tokių dalykų ar žmonių, kurie egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų. Nedaug esti sąmonės formų, kurios prasidėtų pačios savimi, kaip vyksta savaime biologiškai uždaroje paskiro organizmo būtyje. Gyvūnai ir augalai yra orientuoti į aplinką arba, dar tiksliau sakant, būtybės, turinčios medžiagų apykaitą ir galinčios egzistuoti tik tada, kai pasisavina iš jas supančio išorinio pasaulio medžiagų. Panašiai esti ir su žmogumi. Jis yra ne tik gamtos būtybė, bet ir protingas padaras. Proto sąvoka čia turėtų būti suprasta daug plačiau negu įprasta. Žmogui – ir ne tik jam – yra pasiekiami visuma transcendentalių aktų, jų įvairialypė veikla: norai, valios veiksmai, sąvęs matymas, taip pat įvairūs rūpesčiai. Pastarieji Heideggerio filosofijoje labai svarbūs.

Žmogaus sąmonei būdinga tai, kad ji išsilaisvina iš gyvuliškųjų poreikių nelaisvės. Tik žmogus gali savo veikloje realizuoti tikslus, nes dirbdamas jis šia jam būdinga veikla sukuria kultūrą. Kadangi žmogus kelia sau tikslus ir juos įgyvendina, jis yra aktyvi būtybė visai kita prasme negu gyvūnai. Veikdamas gyvūnas turi menką praeities ir ateities nuovoką, jis apsiriboja instinktais bei įgimtu reakcijos būdu. Gyvūno elgsena yra stebėtinai garantuota, vieną

* Versta iš *Hartmann N. Einführung in die Philosophie*. Göttingen, 1949. S. 107–120. Vertė *Nikodemus Juršėnas*.

akimirksnį keičia kitas. Gyvūnas nesuvokia situacijos savitumo, o žmogui pavyksta tai suvokti. Žvėris ar gyvūnas neklysta, o daro tai, kas išsaugo gyvūnų rūšies individualumą, gyvenimo būdą, kas jai būtina, tai, ką įsako daryti jos rūšies dėsniai.

Visai kitokia yra žmogaus situacija. Jis tarsi priklauso nuo jos. Situacija permelkia žmogų, ji įsibrauna į jo sąmonę nepaisydama nieko. Dažnai mes patys pakliūname į situaciją, kurioje sekasi arba ne, o kai ją sąmoningai pasirenkame, ji dažnai būna kitokia, nei ją įsivaizdavome. O kada priverstinai patenkame į situaciją, tai ji trukdo mums būti laisviems. Pati situacija skleidžiasi laiko atžvilgiu, o šis priverstinai įtraukia mus į savo įprastinę tėkmę. Mes negalime išvengti jo tėkmės: nei pasitraukti atgal, nei patekti į kitą matavimą, o esame verčiami išgyventi šią situaciją. Tad gyvūnas, patekęs į situaciją, reaguoja savaip, o žmogus taip reaguoti negali. Žmogaus instinktai susieti tik su keliomis primityviomis funkcijomis. Kitaip sakant, žmogus yra laisvas, jis gali vienaip ar kitaip apsispręsti. Situacija jam nenurodo, *kaip* jis turi veikti, o tik tai, kad jis – *privalo* veikti. Taigi susiduriame su paradoksu: situacija verčia žmogų veikti laisvai. Vadinasi, laisvė be veiklos yra neįmanoma, o tai būtų galima pasakyti paprasčiau: situacija verčia žmogų būti laisvą. Žmogus priverstas apsispręsti, kaip jam tapti laisvam. Netgi tuo atveju, kai jis nieko nedaro, vis tiek tai jo moralinis apsisprendimas. Tad prisiminkime čia gailėstingąjį samariečio alegoriją. Kunigas ir levitas, apeidami apiplėštuosius ir nuskriaustuosius, taip pat nieko nepadare, bet visgi tapo etiškai kalti. Tad nuodėmių neatleidimas turi labai didelę reikšmę.

Aptarus akivaizdų situacijos savitumą, reikėtų atskleisti veiklos sampratą. Žinia, ne bet kokia elgsena, taip pat ne bedvasės sąmonės aktyvumas yra veikla. Veiklai yra būdingi trys aspektai: 1. Su kiekvienu daiktu galima kažką *daryti*, tad *veiklai* būdingas ypatingas turinys, suponuojantis dorovingumo reikšmę. Mat geru ir blogu galima būti tik tarp sau lygių. Taigi veikla yra santykis asmenų atžvilgiu arba daiktų valdymas žmonių nuožiūra. Veikla laikomas veiksmas, susijęs su artimais žmonėmis arba su tais, kuriuos laikome artimais. Vadinasi, galime etiškai elgtis ir su gyvūnu ar net augalu, jei pastarąjį prilyginame asmeniui, tai savaime suprantama išsivysčiusių gyvūnų atžvilgiu. 2. Antrasis aspektas kyla iš situacijos analizės. Veikla yra toks veiksmas, kai mane sąlygoja ne tik tiesioginė situacija, bet ir natūralūs potroškiai, čia mano veiklos sėkmę lemia gamtos dėsniumai bei mano rūšies instinktai. Be to,

veiklą lemia tai, jog aš būnu sąlygotas dar kažko kito, tarkime, savo artimųjų gėrio ar sielvarto paisymo. Veiklai yra būdinga vidinio apsisprendimo priežastis, arba laisvė. Ją įgyvendina tik žmogus savo pastangomis vienaip ar kitaip veikdamas, netgi ir tuo atveju, kai veikla draudžiama. Ši veiklos laisvė suteikia žmogui ne tik pranašumą. Taigi esame patenkinti, kad galime apsispręsti ir dėl to sugebame veikti doroviškai. Mat laisvė visų pirma sužadina mūsų nepasitikėjimą, nes ji būna laisvė ne vien tik gėriui, bet ir laisvė blogiui. Tad iš pasakytų minčių plaukia, kad žvėris, būdamas žemesnės gyvūnijos pakopos atstovas, – supraskime tai teisingai! – yra tobulesnė būtybė. 3. Trečias aspektas iškyla tada, kai mėginame išsiaiškinti, kaip atrodo pasaulio vyksmas ir jame esantis žmogus. Žmogus yra laiko tėkmėje. Dabarties taške jis suvokia praeitį ir ateitį. Praeitis, kaip ir dabartis siaurąja šio žodžio prasme, yra pastovi. To, kas įvyksta per šią akimirką, taip pat neįmanoma pakeisti. Vadinasi, veikla tiesia kelius tik į ateitį. Tai kyla iš pasaulio vyksmo esmės, žymi laiko esmę. Mat visados atsitinka tik tai, kas turi atsitikti, apsibrėžti. Žinia, savo ateitį galime suvokti tik labai ribotai.

Jau senovėje bandyta įvairiausiais būdais atskleisti lemtingą ateities uždangą. Pasak senovės autorių, visgi mes neįstengiame nuspėti savo ateities. Neturime jokio jausmo, kuris parodytų ateitį. Mums neduotas nei pranašiškas žvilgsnis, nei galime numatyti ateitį, būsimų įvykių eigą. Kalbant iš esmės, yra tik apriorinio pažinimo šaka, leidžianti mums analogijų kūrimo būdu, remiantis bendra patirtimi, šiek tiek suvokti ateitį. Šiuo analogijų kūrimu grįsta mūsų gyvenimo patirtis, mūsų žmogiškasis žinojimas bei visa kita. Nors ir ribotas žvilgsnis į ateitį, visgi žmogui jis labai svarbus. Apskritai tai irgi padeda žmogui. Be jo visai nepajėgtume suvokti į mus besiskverbiančios ateities. Be to, net negalėtume nieko norėti, nes visada siekiame suvokti tik tai – tol, kol visko, ką galima, pajėgiame norėti, – ką bent iš esmės manome esant traukos centru. Arba, kalbant Aristotelio žodžiais, ką įstengiame laikyti pirmuoju ar pirmaisiais priemonių sekos nariais.

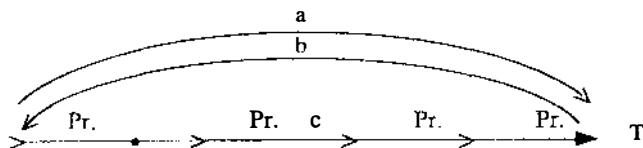
Taigi aptardami trečiąjį veiklos savitumo aspektą, randame šią nuostatą: veikla visados nukreipta į ateitį. Netolima ateitis tam tikru mastu teikia pamatus kiekvienai pagrįstai etikai. Būtent tai jau anksčiau siekėme pabrėžti etikos problematikoje: visa, kas atsitinka ateityje, visada vyksta dar nesuvoktoje aplinkoje. Tad ne už viską, kas nutinka gyvenime, galime laikyti atsakingą pavienį žmogų. Visa, ką žmogus padaro gyvenime, esti susiję ir su tam tikrais padariniais, visų jų neretai neįmanoma numatyti. Iš to, kas pasakyta,

plaukia, kad mes neturime remtis sėkmės etika, o privalome veikiantįjį žmogų vertinti pagal jo veiklos turinį, jos dvasią.

Dabar galime, turėdami omenyje pateiktas mintis, kalbėti apie keturis aspektus, lemiančius žmogaus padėtį pasaulyje – tai anaip tol ne vien gamta, bet ir santykiai su artimaisiais, su žmonių visuomene bei svarbesniu dvasiniu gyvenimu. Pastarąjį gyvena pavienis žmogus, ir jis yra jo veikiamas. Taigi žmogui būdinga: 1) išankstinio numatymo sugebėjimas; 2) gebėjimas apsispręsti (jis yra tapatus tikslingumui); 3) laisvė ir 4) gebėjimas suvokti vertybes, kitaip sakant, vertybinis organas, t. y. jis geba numatyti tai, kas vyksta ir kas neturi vykti, nepriklausomai nuo to, kas iš tikrųjų vyksta.

1. Apibūdindami veiklą, pirmąjį aspektą vadinome numatymu. Jau nuo seno numatymas (*pronoia; providentia*) buvo priskiriamas Dievui, nes tik jis tai galėjo. Dieviškajam intelektui, intuityviam protui priskirdavo sugebėjimą matyti tolimą ateitį ir jau nutolusią praeitį. Nors žmogus buvo suvokiamas tik kaip menkas šio dieviškojo sugebėjimo dalininkas, bet tai visgi jį darė žmogumi.

2. Jau žiloje senovėje kaip Dievo atributas buvo taip pat išankstinės lemties (*praedestinatio*) nujautimas. Išankstinė lemtis – tai jėga, nukreipianti įvykius vykti kitaip, negu jie savaime rutuliotųsi. Ji gali juos koreguoti. Kitaip sakant, apsisprendimas žymi tikslingumą. Remdamiesi Aristotelium, čia galime matyti finaliniais ryšiais besireiškiantį tikslingumą. Jis yra trejopai susisluoksniavęs (išankstinė tikslo projekcija, veikiau idealus nei realus procesas):

Galutinio tikslo schema
(T – tikslas; Pr. – priežastis; Pad. – padarinys)

Tai vyksta vien žmogaus sąmonėje, todėl galime užbėgti įvykiams už akių, tai vyksta ne realioje laiko tėkmėje. b – atbulinis tikrų priemonių finaliniam tikslui pasiekti nustatymas; c – tikslo realizavimas vyksta ta pačia kryptimi, tik priemonių seka atbula negu punkte b. Punkte c vyksta tiesioginė veikla. Tada, kai žmogui suteiktos išankstinio numatymo sąlygos, tuo pačiu metu jam turi būti suteikta galimybė apsispręsti. Mat išankstinis numatymas be

apsisprendimo yra ne tik beprasmis, bet ir sunkiai pakeliama našta. Šiuo atveju pakanka prisiminti nelaimingą Kasandros likimą iš graikų mitologijos: Kasandra numatė visas nesėkmes, bet nieko negalėjo pakeisti. Tai ne kartą paliudijama, turint omenyje jos numatymo sugebėjimus.

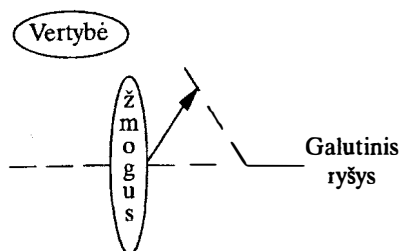
3. Numatymas ir apsisprendimas patys savaime dar nieko negalėtų lemti, jei žmogui nebūtų būdingas sugebėjimas rinktis. Žmogų nėra taip paprasta apibrėžti kaip, tarkime, gamtos procesą susiliejant išorinei ir vidinei situacijoms. Žmogus gali laisvai rinktis iš daug galimybių. Laisvė, kurią turi žmogus, čia būna gerokai nutolusi, ji paprastas galimybės atsiskleidimas. Laisvė gali būti ne tik minusinė, bet ir pliusinis priežastingumas.

Laisvei būdinga tai, jog žmogus pats kažką suteikia situacijai; ji tūno tik „pozityviame prote“, kaip manė Kantas. Šios jo mintys glaudžiai siejasi su etika *Praktinio proto kritikoje*. Laisvė – trečiasis Dievybės požymis, į kurį žmogus turi kreiptis, jeigu jis iš tikrųjų siekia tapti atsakinga ir dorovine būtybe. Jeigu žmogus, kaip teigia Nietzsche, yra žadanti būtybė, tai šis jos pažadas remiasi laisve apibrėžti save ir atitinkamai įvertinti aplinkinius savo pažadų atžvilgiu. Žmogus gali pasakyti kažką gera, būti atsakingas už kažką, nors jis, kaip įrodinėjo savo laiku Herakleitas, pats keičiasi kaip ir viskas; Herakleitas taip pat žinojo, kad žmogus lieka nevisiškai sau tapatus. Čia slypi ženkli žmogaus galia. Panašiai kaip Dievybė savo kūrimo pradžioje tarė „tebūnie“, ir viskas atsirado. Žmogus irgi iš dalies sugeba kurti, bet nepalyginti mažesniu mastu. Neįsijautęs į situaciją, žmogus negali apsispręsti ir atitinkamai veikti. Suklydimas ir atsisakymas veikti taip pat yra apsisprendimas.

4. Kitaip sakant, žmogus yra tikrasis vertybių suvokėjas; jo vertybinis jausmas (organas) įgalina suvokti vertybes. Pasak Kanto, kiekvienas žmogus yra doros įstatymų kūrėjas. Šiuos įstatymus jis gauna ne iš išorės, jie nėra Dievo dovana, tai įstatymai, kuriems jis privalo tiesiogiai paklusti, o antra vertus, žmogus pats jų reikalauja.

Dėl šios priežasties dorovinis imperatyvas nepriklauso nuo sąlygų, jis nėra hipotetinis, nors galioja visiems žmonėms ir situacijoms, kurios įmanomos apskritai, tad jis yra kategoriškas. Tai organas, kuriuo žmogus išgirsta dorovės reikalavimus, į jį nukreiptų draudimų balsą, Kantas jį vadino protu. Taigi Kantas suteikė senam, gerokai nuvalkiotam žodžiui „protas“ naują ir gilią prasmę. Protas – tai sugebėjimas, leidžiantis išgirsti akivaizdų dorovės reikalavimą ar ženkliai besireiškiantį draudimą. Mat tokia žmogaus, kaip jaučiančios būtybės, proto nuostata priešinasi amoraliams troškimams, polinkiams.

Vadinasi, žmogaus sąmonėje kyla pareigos ir polinkio konfliktas. Tai tam tikra prasme laisvė. Ji rodo žmogaus netobulumą, nes jis visados gali atsidurti pavojuje, kai pasirenka klaidingą kelią. Jau anksčiau, analizuodami žmogaus situaciją, matėme, kad žmogus reaguoja kitaip negu žvėris, jis neturi visažinio vadovo situacijoje, kurioje veikia. Tad jam būtina nuostata, kuri nurodytų, ką jis privalęs veikti. Tokia nuoroda tampa dorovės vertybės, kurias suvokia protas. Vertybinis žmogaus požiūris išreiškia tai, kad jis gali lyginti vieną sritį su kita, daryti visai kitaip negu leidžia tikrovė, praktinės situacijos, kuriose atsiduriama. Jeigu žmogus nori būti laisvas, tai dorovės vertybės turi tapti institucija, kurios atžvilgiu jis gali apsispręsti, t. y. ji pati savaime neturi sąlygoti žmogaus, o tik leidžia jam išsiaiškinti. Norint adekvačiai suvokti vertybes yra būtinas tam tikras asmens brandumo lygis. Jeigu bent kartą suvokiame kokio nors dalyko vertingumą, jo reikšmę, tarkime, teisingumo, tai negalime kartu pripažinti ir šios vertybės priešpriešos. Nors gyvenime kartais atsitinka, kad atskiras teiginys paverčiamas savo priešybe, kaip, sakykime, buvo deklaruojama Prancūzų revoliucijoje: „La propriete c'est le vol” (nuosavybė yra vagystė). Vis dėlto toks vertinimo pokytis apskritai nedaug ką reiškia. Iš to, kas pasakyta, plaukia išvada, kad pats giliausias vertybių suvokimas, kurį patiria žmogus savuoju pažinimo jausmu, yra būdingesnis veikiau suaugusiems žmonėms. Žmogaus branda žymi tik tai, kad jis pradeda jausti atsakomybę. Jis būna nuskriaustas, kai neturi jokio atsakomybės jausmo, o kartu – jokio sąlyčio su vertybių pasauliu, tada jis tampa nepatikus. Orientacija į vertybes (jų buvimą) taip pat matyti senuose religiniuose vaizdiniuose, pavyzdžiui, pasaulio sukūrimo istorijoje. Žaltys gundo ir rodo į pažinimo medį kuždėdamas: „Jeigu jūs suvalgysite pažinimo medžio vaisių, tai jūs tapsite kaip Dievas, nes žinosite, kas yra gėris ir blogis”, taigi gėrio ir blogio pažinimas suponuoja stebuklingus Dievybės požymius. O jei žmogus nori tapti dorovine būtybe, tai jam yra būtina turėti bent iš dalies šių Dievybės požymių. Tai rodo, jog be trijų kitų dvasinės sąmonės bruožų, ją galime atskirti nuo bedvasės sąmonės.

Dabar vėl kyla štai toks klausimas – koks turėjo atrodyti skurtais pasaulis, kad žmogus jame galėtų jaustis laisvas ir nevaržomas? Tačiau aišku, jog jis negali būti iš anks-

to galutinai nulemtas, mat tuomet žmogaus veikla būtų tiek suvaržyta, jog jis pats negalėtų nieko įgyvendinti. Jei žmogus pamėgintų galutinai nulemtą vyksmą kreipti norima kryptimi, tada poelgių sekos pabaigoje tūnantis ir viską lemiantis galutinio ryšio tikslas kiekvieną jo daromą nukreipimą verstų grįžti atgal, t. y. į save (tikslą). Mat kai pasaulis esti priežastingai sąlygotas, tai tada žmogus jame gali jaustis pakankamai laisvas ir nevaržomas. Tad Kantas, sprendamas priežastingumo antinomiją, savo genialia išvalga parodė, jog įsikišimas į įvykių eigą yra galimas tik pripažįstant kauzalinį priežastingumą. Mat čia pasaulis yra sąlygotas priežastinių ryšių, kaip to reikalauja gamtos dėsniai, nes priešingu atveju laisvė taptų neįmanoma. Tai atrodo neįmanomas dalykas, gal netgi būtų klaidinga griauti laisvės problemos sprendimą remiantis vien kraštutine priemone, t. y. pripažįstant dalinį indeterminizmą. Šiuo atveju paliktume spragų, nes vien tik priežastingai sąlygotame pasaulyje viešpatautų atsitiktinumas.

Taigi laisvė galima tik „pozityviajame prote“, kuris veikiamas priežastingumo. Šis protas – tai pagalbos šauksmas, kurį žmogus išgirsta iš vertybių sferos, vertybių šauksmas, jų reikalavimai, siūlantys jam elgtis kitaip, negu to norėtų jo polinkiai ar natūralūs potroškiai. Mat žmogui būdinga tai, kad jį suvokiame vertybių principų atžvilgiu. Atsidūrę vertybių pasaulyje, nesijaučiame taip, kaip jaučiamės veikiami gamtos dėsnių. Tad čia galime elgtis atvirkščiai nei su dėsniais, lygiai taip pat galime jais sekti. Vertybėms iš mūsų reikia kažko apibrėžtesnio, to, ko neduota mūsų prigimčiai, jos nori mus padaryti kitokius, negu esame iš tiesų. Antra vertus, matome, jog jos visgi negali realizuotis pačios savaime. Taigi galime kalbėti apie vertybių silpnumą. Gamtos dėsniams nėra jokių išimčių, nes jų poveikis apskritai yra stipresnis negu jos. Matome, kad žmoguje susiduria dvi skirtingos priežasčių rūšys: visų pirma gamtos priežastys – jos nesutampa su kauzaliniu priežastingumu, bet atspindi tai, ką Kantas vadino „polinkiu“ ar ką šiandien vadiname „poreikiais“ bei kitais vertybių dėsningumais ir jų kategoriniais reikalavimais. Pats žmogus – tai dviejų skirtingų dėsningumų kovos arena, kurioje jie abu siekia lemti vieną ir tą pačią žmogaus veiklą. Taip yra bene todėl, kad žmogus šiuo atžvilgiu pats turi dorovinę sąmonę, tačiau iš pat pradžių jis jos neturėjo. Žmogaus veiklos pradžioje sąmonė pati buvo vienas iš kitų organų, jos, kaip šių, funkcija – tenkinti poreikius. Jos tikslas buvo išsaugoti save, apsiginti nuo bado, tenkinti lytinį poreikį. Tik tapusi dvasia, t. y. dvasine sąmonė, ji ėmė laisvėti, vaduotis iš „potroškių nelaisvės“ (Scheleris). Tapusi savimi, sąmonė

ėmė suvokti kitus reikalavimus, ne vien tik gamtos dėsnius. Tada joje kilo kova tarp pareigos ir polinkio, bet ši priešprieša yra ne vienintelė. Žmoguje kaip priešpriešos slypi loginiai ir psichologiniai dėsningumai. Egzistuoja nesunkiai apžvelgiama logikos dėsnių sistema, galinti garantuoti mūsų išvadų teisingumą, mūsų minčių tikrumą apskritai. Mat mes nesame verčiami vadovautis logikos dėsniais. Mes dažnai mąstome nelogiškai ir tik ilgai besimokydami galime mąstyti logiškai. Be to, ne visi žmonės apskritai gali tai išmokti. Galbūt čia yra kitas dėsningumas, kuriuo galėtų vadovautis mūsų mintys. Hume'as tai galiausiai atskleidė, rašydamas apie asociacijų įtaką mūsų minčių eigai. Mūsų vaizdinių tėkmė priklauso ne tik nuo logikos dėsningumų, bet ir nuo asociacijų dėsnių. Šie grindžiami patyrimu ir kuria analogijas, kurios mūsų vaizdinius tarpusavyje susieja tokiu būdu, kad kai, sakykime, mąstau apie vieną dalyką, tuoj pat išibrauna ir antras, tarsi jis turėtų kažkokį savaiminį ryšį su pirmuoju. Asociatyvaus mąstymo analogija grindžiamas išvadas logika laiko visiškai nepagrįstomis, bet visgi negali jų visai atmesti.

Gamtos dėsniai veikia mus tiesiogiai, jie yra nulemti tarsi tiesioginio poveikio, o vertybės – priešasčių, kurias išivaizduojame tik netiesiogiai, kaip laužtinę liniją ar kitą simboliką. Pačiai vertybei būtina antra institucija. Ji gali lemti žmogaus vertinimą tik tada, kai reali valia jos atžvilgiu jau yra apsisprendusi. Vertybės yra orientuotos į konkrečią būtybę, jomis ji save teigia ir tokiu pavidalu dalyvauja realiame pasaulyje. Tik viena būtybė pasaulyje sugeba suvokti ir įgyvendinti vertybes. Ši būtybė – pats žmogus, jis turi penkis Dievybės požymius. Taigi pats žmogus tampa vertybių kūrėju. Vertybių tobulėjimo raida tęsis ilgai, o galbūt ji niekada nenutruks. Tai žymi išskirtinę žmogaus padėtį pasaulyje. Žinia, žvėrims daugiausia trukdo išoriniai pavojai, tuo tarpu žmogui grėšia ir vidiniai pavojai, nes jis nėra galutinai baigta būtybė, o turi nuolat iš naujo formuoti save. Antra vertus, tai yra žmogaus problema, jo orumas ir jėga, kurias suteikia kūrėjo statusas. Tai rodo vertybių silpnumą, nes jos, remdamosis vien savimi, negali tapti tikrove, ir tai liudija žmogaus jėgą. Jeigu vertybės galėtų realizuotis pačios savaime, be žmogaus pastangų, tai žmogus būtų nereikalingas, ir vargu ar jis tada turėtų moralinę paskirtį.

Ką tik atskleidėme, kad įgyvendinti vertybes gali tik būtybė, turinti asmenybinių bruožų, keturis Dievybės požymius. Tokiu asmeniu laikome žmogų. Šiuo aspektu svarbu ir įdomu susipažinti su XX a. atsiradusiu Makso Schelerio personalizmu. Jis, beje, asmenybiškumo bruožus priskiria ne vien tik žmogui. Pasak Schelerio, virš žmogaus plevena aukštesnės asmens pakopos. Kai

konkreči žmonių bendruomenė skleidžiasi laike ir yra dvasiškai vieninga, tada ji turi asmens bruožų. Tokia mažąja bendrija laikykime šeimą – tai „asmenų visuma”. Po to eina didžiosios bendrijos: tauta, valstybė, bažnyčia. Taigi kopdami aukštyn į viršų, matome aukštesnių asmenų rangų seką, kuri veda iki pat Dievybės. Tad šis aukštai viršūnėje esantis Schelerio teorijos dievas, viena vertus, sutampa su Dievo panteistiniu vaizdiniu, o antra vertus, jis, kaip aukščiausioji pakopa, privalo suvokti visą pasaulį apačioje, kadangi jis skiriasi nuo jų, nes visgi suvokiamas kaip asmuo. Be šio panteistinio mokymo, Schelerio pažiūrose matyti taip pat esminių misitikos elementų. Mat Dievybė jo teorijoje yra „tampanti Dievybe”, pati besiskleidžianti pasaulio vyksme.

Jei pažvelgsime į šią teoriją laisvės problemos aspektu, pastebėsime iš to plaukiančias būtinas išvadas. Ši teorija įveikia ir laisvę, ir žmogaus aktyvumą Dievo naudai; pastarasis viską suvokia ir viską iš anksto lemia. Toks metafizinis personalizmas irgi viską lemia, sklisdamas per žmogaus galvą. Jis netgi lemia bendrąsias baigtines pasaulio priežastis. Šios teorijos bei jos metafizinio mokymo kritika glaudžiai susijusi su mūsų šimtmečio aktualijomis. Ji susilaukė dėmesio, nes turi daug naujų bruožų. Visų pirma iškyla klausimas, susijęs su problemos esme: ar visi išprusę žmonės, gyvenantys bedrijoje, kurioje individai glaudžiai susiję tarpusavyje, yra atsakingi už bendrus grupės reikalus, ar jie iš tikrųjų yra aukščiausiojo rango asmenys? Į tai galime atsakyti tik neigiamai, kategorišku žodeliu „ne”. Mat jei konkreči bendrija įsivaizduotų save asmeniu, tai visų pirma ji turėtų atliepti pagrindinę sąlygą: ji privalėtų būti visų sąmone. O jai būtent to trūksta, nes tik paskiras žmogus turi sąmonę, tad supersąmonė tiesiog negalima, bendroji masių sąmonė – taip pat, ji irgi tiesiogiai skleistųsi kaip nuomonių įvairovė. Mat kiekvienai žmonių bendrijai, kiekvienai valstybei būtina tam tikros formos atskira asmeninė sąmonė, kuri vadovautų bendrijai ar kaip karalius, ar kaip valstybės veikėjas. Tokia ideali vadovo vizija, persmelkta teokratijos idėjos, anot kurios, valdovas privalo būti įsijautęs į kiekvieną bendrijos situaciją, buvo iškilusi žydų tautoje. Tai yra gerokai daugiau, negu įstengia paprastas žmogus: valdovas, tarsi pats Dievas, tampa istorijos vadovu. Tokie vaizdiniai vis dėlto akivaizdžiai rodo, kad pati žmonių bendrija neturi sąmonės. Bendruosius žmonių vaizdinius apie visuomenę reikėtų suvokti greičiau kaip asmens analogą. Jei jiems atstovauja tikri asmenys, tada jiems suteikiamas tam tikras netiesioginis asmenybiškumas. Tad kuo aukštesnė yra visuomeninės raidos pakopa ir ją atitinkantys bendrieji vaizdiniai, tuo sunkiau yra asmeniui jiems atstovauti,

nes jie tampa asmenybiniais. Taigi čia būtų galima galvoti, ne kaip kalbėjo Scheleris, apie kylančias pakopas, o veikiau – apie mažėjančius asmenybiškumo lygius. Tik konkretus žmogus kaip toks turi sąmonę ir tik jis yra tikras asmuo. Visa, kas be čia minėta, priskiriama asmeniui, reikėtų suprasti tik kaip palyginimą. Teisėje juridinio asmens samprata turi tam tikrą teigiamą aspektą, nes ji žymi bendrą atsakomybę, nors niekas juridinio asmens nelaiko tikru asmeniu.

Ką tik čia aptartų tokios rūšies teorijų yra nemažai. Įvairios panteizmo formos taip pat dažnai pervertindavo žmogaus sąmonę. Visas šias teorijas sieja tai, kad, aiškindamos pasaulį, jos remiasi ta pačia vienybės samprata ir visuomenės, ir Dievybės, kuri taip pat būdinga žmogui, atžvilgiu. Visos šios panteistinės teorijos, kurias randame, tarkime ankstyvojoje stijoje, scholastikos laikmečiu, vėliau Dž. Bruno bei Spinozos filosofijoje, sumenkino žmogaus asmeninio aktyvumo ir laisvės sampratą. Jau Chrizipas buvo priverstas žmogaus laisvės problemą palikti neišspręstą. Visų senųjų formų panteizmas visada turėjo bene vieną privalumą: jis stengėsi kurti vieningą pasaulio paveikslą. Mat jis susigundė – tai ženklų dar ir šiandien – ypač išpuikusiu, žiūriniu iš aukšto tikėjimu, protu (*ratio*), galinčiu išspręsti visas problemas. Tad nė viena šių sistemų neišliko. Tikslieji mokslai akivaizdžiai parodė jų pretenzijų nepagrįstumą. Ir atvirksčiai, dabar visiems tapo aišku kaip dieną, jog visada lieka dar gera dalis neišspręstų problemų, kurios nėra lengvai iki galo išsprendžiamos.